

Joey De Keyser

De visie van vreemdelingen op de verschuiving van het commerciële zwaartepunt van Brugge naar Antwerpen (14de-16de eeuw)

In de late middeleeuwen en de renaissance hebben verscheidene uitheemse bezoekers en inwijkelingen een impressie van de sterk verstedelijkte Zuidelijke Nederlanden – het gebied dat grosso modo in de 19de eeuw België zou worden – in hun geschriften nagelaten. Deze auteurs van diverse pluimages en ‘nationaliteiten’ hebben een uitgebreid scala van onderwerpen aangeboord en werden getroffen door enkele karakteristieken en eigenaardigheden van dit land en zijn bevolking.² In dit artikel volgen we de verschuiving van het commerciële zwaartepunt van Brugge over Antwerpen naar Amsterdam door de ogen van 14de-, 15de-, 16de-, en 17de-eeuwse buitenlandse auteurs.

Commerciële, diplomatieke en militaire beweegredenen brachten vele vreemdelingen (al dan niet permanent) naar de Zuidelijke Nederlanden. Maar ook de zucht naar avontuur, ontspanning, onderwijs, en het louterende effect van het reizen zorgden ervoor dat verscheidene culturen elkaar hier ontmoetten. Van de duizenden hier residerende vreemdelingen lieten enkelen een schriftelijke neerslag na van de ‘Vlaming’ (= *pars pro toto*, door de meeste tijdgenoten afkomstig van buiten de Nederlanden gebruikt om de hele Zuid-Nederlandse bevolking aan te duiden) en zijn leefomgeving. Deze reis- en andere verslagen waren bedoeld om in het thuisland van de auteur in kwestie gelezen te wor-

1 Met dank aan prof. dr. Thérèse de Hemptinne voor de waardevolle commentaar en suggesties.

2 Zie hiervoor: J. DE KEYSER, *De visie van vreemdelingen op de Zuidelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en de renaissance*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2007.

den en droegen bijgevolg in grote mate bij tot het beeld van de Zuidelijke Nederlanden in de rest van Europa. In het kader van dit artikel richten we ons voornamelijk op de bevindingen van de vreemdelingen aangaande de commerciële ontwikkelingen. Is de verschuiving van het commerciële zwaartepunt merkbaar doorheen de verslagen? Hadden eigentijdse vreemdelingen zicht op de oorzaken van deze evolutie? Welke tekenen van neergang en bloei vielen hen op?

DEFINIËRING VAN HET BEGRIP 'VREEMDELING'

Wie was 'vreemdeling' in de laatmiddeleeuwse stedelijke maatschappij? Van kooplieden uit Italië, Portugal, Engeland, Spanje, Frankrijk en uit de gebieden van de Duitse Hanze kan men aannemen dat zij als vreemdeling gepercipieerd werden in de Zuid-Nederlandse vorstendommen. Hierbij verkiezen we de term 'vreemdeling' boven 'buitenlander'. Dit laatste begrip wordt immers vooral met de 20ste-21ste eeuw geassocieerd. Daarnaast bestonden er in de late middeleeuwen nog geen duidelijk afgebakende nationale staten. Bovendien dekt het begrip 'buitenlander' zeker niet de gehele lading. Een inwijkeling of een bezoeker uit een naburig dorp kon in een stad al een 'vreemdeling' zijn.³ Volgens Thoen en Bierlaire werden binnen het Bourgondische gebied personen uit andere vorstendommen als 'vreemdelingen' beschouwd.⁴ Een gelijkaardige opvatting treffen we aan in de 16de-eeuwse Antwerpse stadsrekeningen. Reizen van schepenen

3 A. GREVE, 'Vreemdelingen in de stad: Integratie of uitsluiting?', in: M. CARLIER, A. GREVE, W. PREVENIER en P. STABEL (red.), *Hart en marge in de laat-middeleeuwse stedelijke maatschappij. Handelingen van het colloquium te Gent (22-23 augustus 1996)*, Leuven-Apeldoorn, 1997, p. 154. Voor een definitie van het begrip 'vreemdeling', zie ook: J.S. AMELANG, 'Cities and Foreigners', in: D. CALABI en S.T. CHRISTENSEN (red.), *Cultural Exchange in Early Modern Europe (Volume II). Cities and Cultural Exchange in Europe, 1400-1700*, Cambridge, 2007, p. 42-44.

4 E. THOEN, 'Verhuizen naar Brugge in de late middeleeuwen. De rol van de immigratie van de poorters in de aanpassing van de stad Brugge aan de wijzigende economische omstandigheden (14de-16de eeuw)', in: H. SOLY en R. VERMEIR (red.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 335; F. BIERLAIRE, 'Ubi bene, ibi patria. Een gelukkige 16de eeuw?', in: A. MORELLI (red.), *Geschiedenis van het eigen volk. De vreemdeling in België van de prehistorie tot nu*, Leuven, 1993, p. 73.

naar, bijvoorbeeld, plaatsen in het graafschap Vlaanderen werden hierin geregeld en uitdrukkelijk omschreven als tochten naar het 'buitenland'.⁵ Vermoedelijk waren er wel niveauverschillen op het vlak van 'vreemd zijn'. Voor een Bruggeling was iemand uit Damme waarschijnlijk minder vreemd dan een Leuvenaar, die op zijn beurt minder vreemd was dan een handelaar afkomstig van Venetië.

De notie 'vreemdeling' was voor de 'autochtone' bevolking dus vrij ambigu en werd door hen vermoedelijk anders gedefinieerd dan het geval is in deze studie. Gedurende de gehele middeleeuwen waren de grenzen bovendien in beweging. Dikwijls waren ze vaag en gemakkelijk te overschrijden. Het waren veeleer littekens van oorlogen of verdragen tussen machthebbers dan keuzes van de bevolking.⁶ Deze kritische noot indachtig, richten we ons in het kader van dit onderzoek op de personen afkomstig van buiten de vorstendommen die de Zuidelijke Nederlanden vorm gaven, die over de commerciële situatie in Brugge en Antwerpen hun mening ventileerden.

VERSCHUIVING VAN HET COMMERCIËLE ZWAARTEPUNT⁷

Brugge

Commerciële bloei

*Bruggia è quella terra ove più stanno i residenti mercatanti a fare la mercatantia e cambi in Fiandra.*⁸ Ditschreef Balducci Pegolotti, een agent van de firma Bardi, die van 1315 tot 1317 in Antwerpen, de latere commerciële concurrent van Brugge, woonde. Onder de sectie *Fiandra* in zijn koopmanshandboek besliste hij om de

5 L. VOET, *De Gouden Eeuw van Antwerpen. Bloei en uitstraling van de Metropool in de zestiende eeuw*, Antwerpen, 1974, p. 79.

6 A. MORELLI, 'Inleiding', in: A. MORELLI (red.), *Geschiedenis van het eigen volk. De vreemdeling in België van de prehistorie tot nu*, Leuven, 1993, p. 13.

7 Een recente bijdrage hierover: B. BLONDÉ, O. GELDERBLOM en P. STABEL, 'Foreign Merchant Communities in Bruges, Antwerp and Amsterdam, c. 1350-1650', in: D. CALABI en S.T. CHRISTENSEN (ed.), *Cultural Exchange*, p. 154-174.

8 F.B. PEGOLOTTI, *Francesco Balducci Pegolotti. La Pratica della Mercatura*, onder redactie van A. EVANS, Cambridge, 1936, p. 236.

meeste aandacht te besteden aan *Bruggia* omdat deze stad toen vanuit het standpunt van een handelaar het interessantst was. In bovenvermeld citaat onderstreepte de Florentijn het belang van Brugge als handels- en wisselmarkt. Ook de Venetiaanse handboeken besteedden heel wat aandacht aan de Vlaamse en ook de internationale handel die vanaf het einde van de 13de eeuw in toenemende mate in Brugge geconcentreerd was.⁹

Het enorme economische belang van de Brugse haven blijkt uit de gevolgen van de oorlog van 1379-1385 in Vlaanderen, de periode waarin Gent nagenoeg het hele graafschap wist te mobiliseren voor een opstand tegen het landsheerlijke gezag. Dit conflict werd tot in het oosten van het Middellandse Zeegebied gevoeld *car marchandises par mer en estoit toutes refroidies et toutes perdues*. Brugge en zijn voorhaven Sluis namen de koppositie in inzake handelsactiviteiten want de *XVII roiaulmes crestyens li avoir et les marchandises viennent et arrivent à l'Escluse en Flandres et tout ont la délivrance ou au Dam ou [et principalement] à Bruges ...*¹⁰ Waarschijnlijk was er in de late middeleeuwen in Noordwest-Europa geen enkele stad met een meer kosmopolitisch karakter en met meer internationale uitstraling. Antwerpen, dat in vergelijking met Brugge een onbeduidende economische rol speelde, werd in dit opzicht nog niet vermeld in de 14de- begin 15de eeuw. Gilles le Bouvier, die in 1450 herhaaldelijk Brabant bezocht, rekende de Scheldestad in zijn *Description des pays* zelfs niet tot de vijf belangrijkste steden van het hertogdom: *En ce país a quatre bonnes villes: Bruxelles, qui est la maîtresse ville. Louvain, Boulleduc, et Liers, et Malines, qui n'est mye d'icelle duché.*¹¹

9 J.E. DOTSON (red.), *Merchant Culture in Fourteenth Century Venice. The Zibaldone da Canal*, Binghamton, 1994, p. xv.

10 J. FROISSART, *Œuvres de Froissart. Chroniques. Publiés*, ed. K. DE LETTENHOVE, Brussel, 1870-1877, Dl. 10, p. 408-409.

11 G. LE BOUVIER, *Le livre de la description des pays de Gilles le Bouvier, dit Berry*, commentariseerd door E.-T. HAMY, Parijs, 1908, p. 107.

Brugge, volgens de *Germania* (1458) van Aeneas Sylvius Piccolomini¹² de opslagplaats van alle handel uit het Westen,¹³ daarentegen, werd in het begin van de 15de eeuw uitgebreid besproken en bewierookt door de van Cordoba afkomstige Pero Tafur: *Brugge is een grote en erg rijke stad. Het is één van de grootste markten van de wereld. Men zegt dat twee steden met elkaar concurreren om het commerciële overwicht, namelijk Brugge in het westen en Venetië in het oosten. Ik ben echter van mening, en velen zijn het op dit vlak met mij eens, dat er veel meer handelsactiviteit is in Brugge dan in Venetië.*¹⁴

Tafur gaf hiervoor de volgende verklaring: *In het hele westen is er geen ander groot handelscentrum behalve Brugge, hoewel Engeland ook een beetje handel drijft. In Brugge verblijven alle handelsnaties van de wereld. Men zegt dat het soms voorkomt dat meer dan zeventienhonderd schepen per dag de haven uitvaren. In Venetië zijn alleen de inwoners van de stad in de handel actief.*¹⁵

Tafurs bewondering in 1438 voor de bruisende handel in deze stad toont de indruk aan die Brugge op tijdgenoten moet gemaakt hebben. De Andalusische edelman had immers een uitgebreide kennis van zaken na grote havens zoals die van Gibraltar, Malaga, Tunis, Genua, Venetië, Caïro, Constantinopel, ... bezocht te heb-

- 12 Piccolomini is beter bekend als de latere paus Pius II. In de herfst van 1457 begon Aeneas Sylvius Piccolomini met het neerschrijven van wat later onder de titel *Germania* bekend zou worden. Op 1 februari 1458 werd de laatste hand aan dit werk gelegd om vervolgens met de nodige vleiende woorden ter goedkeuring opgestuurd te worden naar kardinaal Antonio de la Cerda. Met dit handschrift hoopte hij immers zijn ambitie om tot paus verkozen te worden, kracht bij te zetten. Het valt uiteen in drie boeken. Het tweede boek bevat een van de vroegste beschrijvingen van het Heilige Roomse Rijk en put uit de eigen reiservaringen doorheen Europa. Aeneas ging bij de afbakening van het te bespreken land niet uit van de grenzen van het Heilige Roomse Rijk, maar van de verspreiding van de taal, cultuur, zeden en rechtsgebruiken van het Duitse volk. De 'Belgica regio' viel aldus, wat taal en zeden betrof, onder de Duitse gebieden. Voor meer informatie, zie K. VOIGT, *Italienische Berichte aus dem spätmittelalterlichen Deutschland. Von Francesco Petrarca zu Andrea de' Franceschi (1333-1492)*, Stuttgart, 1973, p. 127-135.
- 13 A.S. PICCOLOMINI, *Germania, und Jakob Wimpfeling: 'Responsa et replicae ad Eneam Silbium'*, ed. A. SCHMIDT, Keulen, 1962, p. 50.
- 14 P. TAFUR, *Pero Tafur. Travels and Adventures 1435-1439*, vert. en ed. M. LETTS, Londen, 1926, p. 198.
- 15 P. TAFUR, *Pero Tafur*, p. 198.

ben. Hij was onder de indruk van de talloze goederen uit Engeland, Duitsland, Brabant, Holland, Zeeland, Bourgondië, Picardië, en een groot deel van Frankrijk die hun weg naar Brugge wisten te vinden. Voor al deze gebieden bleek de Zwinstad de haven en de markt te zijn waarheen de goederen gebracht werden om ze aan anderen te verkopen. Ook schreef hij dat in de stad Italiaanse producten zoals brokaat en zijde te vinden waren. Sinaasappelen en citroenen uit Castilië, fruit en wijn uit Griekenland, stoffen en specerijen uit Alexandrië, huiden van de Zwarte Zee en munten uit de Levant, ... dit is slechts een greep uit het enorme aanbod ingevoerde producten.¹⁶

Ook Schaseck zag anno 1466, samen met de andere leden van de Boheemse delegatie onder Leo van Rozmital die gedurende twee jaar in West-Europa rondtrok, Brugge in al zijn glorie. Ondanks de toenemende verzanding van het Zwin, was Brugge nog steeds een van de grote handelscentra. De Bohemer bewonderde *de grote en mooie stad, rijk aan koopwaren*. Hij stelde dat deze plaats bereikbaar was over land en over zee vanuit alle landen van de christenwereld.¹⁷

Hand in hand met de drukke handelsactiviteit kwamen ook de financiële transacties op het voorplan. In dit handelscentrum rolde het geld onophoudelijk. Brugge was in de 14de eeuw reeds een internationale geldmarkt *où il redonde et habonde moult de finances pour le fait de la marchandise*, aldus Froissart.¹⁸ Het is geen toeval dat de eerste beurs, als een vaste plaats waar elke dag financiële transacties konden uitgevoerd worden, te Brugge werd gecreëerd. J. Maréchal meent dat de beurs van Brugge reeds in 1449 bestond, vele jaren vooraleer in 1485 de eerste Antwerpse beurs actief werd.¹⁹ Het ontstaan van deze oudste internationale handelsbeurs was volgens de vanaf 1542 in Antwerpen woonachtige Florentijn

16 P. TAFUR, *Pero Tafur*, p. 198.

17 M. LETTS (ed.), *The Travels of Leo of Rozmital through Germany, Flanders, England, France, Spain, Portugal and Italy 1465-1467*, Cambridge, 1957, p. 41.

18 J. FROISSART, *Œuvres de Froissart*, Dl. 16, p. 58.

19 J. MARECHAL, *Europese aanwezigheid te Brugge. De vreemde kolonies (XIVde-XIXde eeuw)*, Brugge, 1985, p. 131.

Guicciardini het gevolg van het feit dat in Brugge residerende kooplieden van allerhande 'nationaliteiten' de gewoonte hadden aangenomen om samen te komen op het plein gelegen vóór het huis van de familie Van der Beurze, waar ze hun zaken afhandel- den.²⁰

Sluis en Damme

Tot het begin van de 14de eeuw had Brugge veel te danken aan de voorhaven Damme: *Entre la villa delle Schiuse e la villa di Bruggia si à una villa che si chiama il Damo, la quale villa del Damo si è in sun una picciola rivera che va da Bruggia alle Schiuse, per la quale rivera tutta la mercatantia va e viene per piccoli navili da Bruggia alle Schiuse, e dalle Schiuse a Bruggia.*²¹

Zoals in dit bericht reeds duidelijk wordt, was Damme in deze periode niet meer de belangrijkste voorhaven. Het zwaartepunt van de handel verschoof naar een dichterbij de zee gelegen haven, met name Sluis. Deze voorhaven ging een cruciale rol spelen voor de Brugse commerciële ontwikkeling. Reeds in het begin van de 14de eeuw merkte Francesco Balducci Pegolotti het volgende op: *Il porto di mare di Bruggia si è alle Schiuse, che è una villa che è alla marina del mare del porto di Bruggia, ove tutta la mercatantia si carica e discarica nelle nave o cocche o galee o altri navili.*²²

Sluis gold in deze periode als een *portum famosissimum qui in omnes terras vela mittit*, aldus de 14de-eeuwse kroniek van een anonieme monnik van Saint-Denis.²³ In de ogen van Froissart was Sluis in de 14de eeuw een van de belangrijkste zeehavens van West-Europa en een draaischijf van de internationale scheepvaart. Ook de grote schepen uit Spanje meerden er aan, aldus de

20 L. GUICCIARDINI, *Description de tous les Pais Bas, autrement appelez la Basse Allemagne: par M. Louys Guicciardin Gentilhomme Florentin: Reveue, et augmentée plusque de la moitié par l'Auteur mesme. Et traduit d'Italien en langue Françoisse par F. De Belle Forest, Commingeois*, Antwerpen, 1582, p. 369.

21 F.B. PEGOLOTTI, *Francesco Balducci Pegolotti*, p. 239.

22 F.B. PEGOLOTTI, *Francesco Balducci Pegolotti*, p. 239.

23 L. BELLAGUET (ed.), *Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant la règne de Charles VI, de 1380 à 1422*, Parijs, 1839-1852, Dl. 1, p. 450.

Henegouwer.²⁴ In de geschriften van Laonikos Chalkokondyles, Grieks geschiedschrijver, en Laskaris Kananos, Grieks reiziger, verscheen *Klutzia* eveneens als een zeer belangrijke haven.²⁵

Pero Tafur was onder de indruk van de mensenmassa die in Sluis aanwezig was. Hij beschreef dat er zodanig veel vreemdelingen, onder andere een groot aantal landgenoten, en goederen waren dat er een gebrek was aan gebouwen om deze allemaal onderdak te bieden. De aanlegplaats was barstensvol: *Bij het aanschouwen van de haven lijkt het alsof de halve wereld zich heeft opgemaakt om de stad aan te vallen. Zo groot is het aantal schepen dat hier altijd voor anker ligt: kraken, sloepen uit Duitsland, galeien uit Italië, barken, walvisvaarders en vele andere soorten vaartuigen uit verschillende landen.*²⁶

In de 15de-eeuwse *Commentarii* van Aeneas Sylvius Piccolomini lezen we dat hij op zijn tocht naar Schotland in Brugge en Sluis terecht kwam. Deze laatste stad omschreef hij als de drukst bezochte haven van het hele Westen: *Remenso igitur mari ad oppidum, quod Bruggis vocant, se contulit, atque inde Clusas petiit, ubi portus est totius Occidentis frequentissimus.*²⁷

Hoewel Müntzer, een arts uit Nüremberg, in 1495 onder de indruk was van de Antwerpse haven, moest deze toch onderdoen voor die van Sluis.²⁸ Deze haven was zo groot dat er talloze schepen konden aanmeren, aldus Müntzer. Hij vertelde dat er in de bloeiperiode van Brugge vaak zeven- à achthonderd zeilboten gesignaleerd werden. Dit kwam overeen met het aantal dat Pero Tafur in 1438 vermeldde.²⁹ In het midden van de 16de eeuw, wanneer de glorieperiode van Brugge reeds voorbij was, stelde Calvete

24 J. FROISSART, *Œuvres de Froissart*, Dl. 2, p. 438; Dl. 5, p. 259, 266.

25 F. GRABLER en G. STOECKL (eds.), *Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen*, Graz, 1965, p. 22, 104.

26 P. TAFUR, *Pero Tafur*, p. 201.

27 A.S. PICCOLOMINI, *Pii II. Commentarii rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt*, ed. A. VAN HECK, Vaticaanstad, 1984, p. 45.

28 H. MONETARIUS, *Monetarius. Voyage aux Pays-Bas (1495)*, vert. en comm. P. CISELET en M. DELCOURT, Brussel, 1942, p. 56.

29 H. MONETARIUS, *Monetarius*, p. 49.

de Estrella³⁰ dat de haven nog plaats kon bieden aan vijfhonderd schepen, *al hebben we er nog meer verzameld gezien*.³¹

Ondergang van de handelsmarkt

Aan de lofzang op de Brugse handelsmarkt zou spoedig een einde komen. Tijdens zijn reis in 1470-1471 bevestigde Anselm Adornes nog dat Brugge over alle mogelijke goederen beschikte dankzij de zee en de toestroom van zakenlui uit alle landen: *propter mare, tamen et mercatores omni natione frequentiam rerum omnium abundantissima*.³² Rodolfo Agricola opperde dezelfde opinie tijdens een redevoering in Padua in 1473, toen Paul de Baenst verkozen werd tot rector van het *Studium* van deze stad. Agricola definieerde de geboortestad van Paul als een van de opmerkelijkste markten van het Westen vanwege de hoeveelheid rijkdommen, de toestroom van kooplieden, de overvloed, de waarde en de diversiteit aan producten: *inter omnia Occidentis emporia et opum magnitudine et frequentia negotiatorum et commerciorum vel copia vel pretio vel varietate praestantissima*.³³ Eind 15de eeuw prees ook Philippe de Commynes Brugge, in tegenstelling tot het opstandige Gent, als een *verzamelplaats van waren en vreemdelingen; hier komen soms meer goederen aan dan in welke Europese stad ook, en het zou een onherstelbaar verlies zijn als deze stad werd verwoest*.³⁴ De vrees van de Commynes zou enkele jaren later min of meer werkelijkheid worden door de sancties van Maximiliaan van Oostenrijk ten aanzien van de Reienstad. Deze bestraffingen luidden inderdaad de economische zwanenzang van Brugge in.

30 Juan Christobal Calvete de Estrella werd omstreeks 1525 geboren in Sariñema. Hij maakte deel uit van de entourage van kroonprins Filips, zoon en erfgenaam van keizer Karel V, die in 1549 een bezoek bracht aan zijn vaders noordelijke erfgoed. Calvete de Estrella heeft zijn indrukken van deze reis neergeschreven.

31 J.C. CALVETE DE ESTRELLA, *Le très-heureux voyage fait par très-haut et très-puissant prince Don Philippe, fils du grand empereur Charles-Quint, depuis l'Espagne jusque à ses domaines de la Basse-Allemagne, avec la description de tous les Etats de Brabant et de Flandre. Ecrit en quatre livres par Juan Christobal Calvete de Estrella*, ed. J. PETIT, Brussel, 1873-1884, Dl. 2, p. 115-116.

32 G. PETTI-BALBI, 'Brugge, haven van de Italianen', in: A. VANDEWALLE (ed.), *Hanzekooplui en Medicbankiers. Brugge, wisselmarkt van Europese culturen*, Oostkamp, 2002, p. 59.

33 G. PETTI-BALBI, 'Brugge, haven van de Italianen', p. 59.

34 P. DE COMMYNES, *Mémoires*, ed. J. BLANCHARD, Genève, 2007, Dl. 1, p. 400.

Op 2 augustus 1517 arriveerde Antonio de Beatis, een kanunnik uit Molfetta, samen met kardinaal Luigi di Aragona in Brugge. Ondanks de pracht en praal van deze stad merkte hij op dat de periode van commercieel hoogtij achter de rug was.³⁵ Na het overlijden van Karel de Stoute op 5 januari 1477 te Nancy kenden de Nederlanden immers een erg onrustige periode en brak er oorlog uit tussen Lodewijk XI en Maria van Bourgondië. De economische gevolgen hiervan waren voor Brugge aanzienlijk. De harde politiek van Karel de Stoute had spanningen veroorzaakt die zich nu over het ganse land ontladden in oproerige bewegingen. Ook te Antwerpen kwamen de ambachten op straat en werd enkele onpopulaire magistraten het hoofd afgehouden. De opstandige sfeer in Brabant luwde echter snel. Het bleef daarentegen gisten in Vlaanderen. Vervolgens stierf Maria in 1482, waarna zich in alle scherpste de vraag stelde naar de rechtmatige machtsuitoefening in naam van de minderjarige erfopvolger, de latere Filips de Schone. Maximiliaan eiste het regentschap voor zich op. De onderdanen, met de grote Vlaamse steden voorop, eisten dat het politieke beleid door een regentschapsraad zou waargenomen worden. Deze onenigheid leidde tot jarenlange strubbelingen en commerciële moeilijkheden voor Brugge, hetgeen niet aan het oplettende oog van talloze vreemdelingen ontsnapte.

In een erg gespannen context besliste Maximiliaan van Oostenrijk de Staten-Generaal in Brugge samen te roepen. Hier arriveerde hij op 16 december 1487, aan het hoofd van tweehonderd gewapende lieden. In Brugge trof Maximiliaan een achterdochtige bevolking aan. De stad dreigde haar status van wereldmarkt te verliezen aan Antwerpen. Brugse ambachtslieden stelden hun magistraten verantwoordelijk voor de economische achteruitgang: ze beschuldigden hen ervan samen te zweren met Maximiliaan tegen de belangen van de stad in. De toekomstige keizer lag volgens hen aan de basis van het verdwijnen van de Brugse voorspoed. Dit zou uiteindelijk leiden tot de spectaculaire opsluiting van

35 A. DE BEATIS, *Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona durch Deutschland, die Niederlande, Frankreich und Oberitalien, 1517-1518, beschrieben von Antonio de Beatis*, ed. en vert. L. PASTOR, Freiburg im Breisgau, 1905, p. 67.

Maximiliaan van Oostenrijk van eind januari tot half mei 1488. Gedurende meer dan drie en een halve maand was hij in handen van de Bruggelingen. Ondertussen hadden Vlaanderen en Brugge te lijden onder de dreiging van de troepen van keizer Frederik III, die koste wat kost zijn zoon wilde bevrijden.³⁶ Maximiliaan kwam uiteindelijk vrij na het erkennen van het *Groot Privilege*, dat de politieke autonomie van Vlaanderen in eer herstelde. Brugge verwachtte een periode van langdurige vrede. Nog maar net uit Brugge vertrokken, verklaarde Maximiliaan echter dat zijn plechtige belofte onder dwang bekomen was en bijgevolg ongeldig was. Een zware repressie volgde. Hij wreekte zich door na zijn vrijlating de vreemde kooplieden aan te zetten de Reienstad te verlaten voor het trouwe en rustige Antwerpen, zoals ook de Engelsman Fynes Moryson op het einde van de 16de eeuw opmerkte: ... *Maximilian, of Austria, brought thither [= Antwerpen] from Bruges in Flanders, the famous traffique of all Nations, by a ditch drawne to Sluce (one-ly to bee sailed upon at the flowing of the Sea tides).*³⁷

De oorlogssituatie bracht bijzondere kosten met zich mee, lokte onderbrekingen uit in het handelsverkeer en bracht verlies van scheepsvrachten met zich mee. De Brugse geldmarkt werd ontwricht. De veerkracht van Brugge was voorgoed gebroken. Het conflict zou tot 1492 aanslepen, herhaalde militaire opflakkeringen kennen en uiteindelijk met de wapens en massale inzet van vreemde troepen onder leiding van Albrecht van Saksen beslecht worden.

De opstandige houding van Brugge ten opzichte van Maximiliaan van Oostenrijk had dus tot een uitputtende oorlog geleid, *die ze met de keizer [= Frederik III] voerden, omdat ze zijn zoon, de huidige keizer [= Maximiliaan] en de toenmalige heer van Vlaanderen*

36 R. WELLENS, 'La révolte brugeoise de 1488', in: *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, 102 (1965), p. 9-51. Over deze Brugse opstand, zie ook: J. HAEMERS, *For the Common Good. State Power and Urban Revolts in the Reign of Mary of Burgundy, 1477-1482*, Turnhout, 2009, 319 p.

37 F. MORYSON, *An Itinerary, Containing His Ten Yeeres Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland & Ireland*, Glasgow, 1907-1908, Dl. 4, p. 51.

(dat hij als bruidsschat had ontvangen), gevangen hadden genomen. Hierdoor liep Brugge ernstige schade op en verloor de stad de markt aan Antwerpen dat groter en rijker was, aldus de Beatis.³⁸ Ook Müntzer zag in het jaar 1495 de gevolgen van het conflict met de weduwnaar van Maria van Bourgondië: *Enkele jaren geleden kreeg de stad een vermoeiende oorlog te verduren. De inwoners hadden de koning van de Romeinen gevangen genomen, en voor deze daad ondergaan Brugge, Gent en bijna heel Vlaanderen grote vernederingen*, waarmee hij verwees naar de talloze sancties die het gevolg waren van de houding van de opstandige stad.³⁹ Er werden pogingen ondernomen om de Brugse haven te isoleren om op deze manier de weerbarstige Bruggelingen het zwijgen op te leggen. De Griek Nicander van Korfoe⁴⁰ vertelde zelfs (al is hij de enige) dat Maximiliaan een kanaal waarlangs vele schepen hun goederen naar de stad vervoerden, had laten dempen: *Hij liet het kanaal opvullen tot er enkel nog een vlakte overbleef, en nam de inwoners enkele rechten en privileges af. Op die manier werd de stad Brugge ontdaan van haar oude welvaart en haar schitterende rijkdom.*⁴¹

Vóór het uitbreken van de oorlog echter, beschreef Müntzer, *was het wonderbaarlijk de daar opgestapelde rijkdommen te bekijken.* In heel Duitsland, en zelfs in heel Europa, waren er in zijn opinie op dat moment geen rijkere kooplieden dan die van Brugge, *maar door de oorlog werd de haven gesloten voor kooplui die vervolgens naar Antwerpen in Brabant trokken.*⁴² Terwijl Brugge dus na de dood van Karel de Stoute te kampen kreeg met politieke moeilijkheden, bood Antwerpen vrede en gastvrijheid en was het beter afgestemd op de nieuwe verhoudingen binnen de internationale handelswereld. Vreemde kooplieden die uit Brugge waren

38 A. DE BEATIS, *Die Reise*, p. 67.

39 H. MONETARIUS, *Monetarius*, p. 42.

40 Het betreft hier een anagram. Dit werd vaak gebruikt door humanistische schrijvers, die zich hiermee antieke allures aanmaten. Zijn echte naam was Andronicos Nouccios.

41 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, ed. J.-A. DE FOUCAULT, Toulouse, 2002, p. 90.

42 H. MONETARIUS, *Monetarius*, p. 44-45.

weggelokt, kregen in het veel meer gezagsgetrouwe en dociele Antwerpen een nieuw hoofdkwartier.

De verzanding van het Zwin en omstreken – lange tijd in de wetenschappelijke literatuur onterecht als enige oorzaak van de Brugse economische achteruitgang aangewezen – werd eveneens door vreemdelingen als mogelijke oorzaak aangestipt. De Beatis meldde dat Brugge via een kanaal met de zee verbonden was. Hierop voeren anno 1517 nog vele barken. Maar door de commerciële teloorgang van Brugge werd dit kanaal minder intensief gebruikt en konden grote schepen hier na verloop van tijd niet meer naar binnen varen, aldus de Italiaan.⁴³ De Venetiaanse ambassadeur Gaspard Contarini zocht in zijn *relazione* anno 1525 eveneens naar een verklaring voor de situatie waarin Brugge, *het vroegere centrum van grootschalige handelsactiviteiten*, zich bevond. Ook hij vond die in de slechte staat van de haven van Sluis.⁴⁴ Langzaam maar zeker waren het Zwin en het kanaal van Damme naar Sluis, de havens van Brugge, onherstelbaar aan het verzanden. Dit was geen plots fenomeen. Zo meldde Tafur al in 1438 dat men de haven van Sluis niet zonder moeite kon bereiken. De oorzaak hiervan waren de zandbanken, aldus de Andalusische edelman. De schepen konden volgens hem bij hoogtij perfect de haven van Sluis binnenvaren om daar gedurende een bepaalde periode voor anker te liggen. Bij laag tij was dit echter niet mogelijk en rustten de vele schepen binnen deze haven op de bodem, *maar op zo'n zacht zand dat ze hierop even goed liggen als op het water*.⁴⁵ Ook Müntzer merkte het probleem van de zandophoping op: *Wanneer de zee terugtrekt, bevinden veel boten zich gedurende zes uren op het droge*.⁴⁶ Reeds in de tweede helft van de 14de eeuw vormden ophopingen van zand aan de monding van het Zwin een belemmering voor de schepen. Dit trachtte men te omzeilen door het inschakelen van gidsen en bakens. Ontelbare pogingen werden

43 A. DE BEATIS, *Die Reise*, p. 67.

44 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato. 1: Relazioni degli stati Europei, tranne l'Italia*, Firenze, 1839-1862, Dl. 2, p. 22.

45 P. TAFUR, *Pero Tafur*, p. 201.

46 H. MONETARIUS, *Monetarius*, p. 49.

ondernomen om het probleem van de verzanding te verhelpen. Deze brachten echter geen zoden aan de dijk. Samen met de politieke en economische problemen vormde de verzanding een probleem voor de Brugse haven. De tonnage vreemde schepen die in 1457 op één dag opliep tot 66 schepen met een totale lading van 6500 ton, was gezakt tot 75 schepen voor het hele jaar 1486 en tot amper 23 voor het jaar 1499. Een gelijkaardige evolutie is te zien op het vlak van de invoerrechten die in het Zwin werden geheven.⁴⁷

Het definitieve verval van de Brugse handelsmarkt was in de laatste decennia van de 15de eeuw ingezet. Antwerpen werd op het einde van de 15de en in de 16de eeuw dé internationale ontmoetingsplaats bij uitstek. *Twintig jaar geleden was Brugge de grootste markt en de grootste opslagruimte van de hele wereld. Van alle landen stroomden de kooplieden toe die de stad bijzonder verrijkten*, weet Müntzer ons in 1495 te vertellen. Een verklaring voor deze teloorgang en voor de oorlogen en miserie in Vlaanderen was volgens hem de rijkdom die een nefaste invloed had op de mentaliteit van de mensen, waarbij hij Juvenalis citeerde.⁴⁸ Om deze tragische ontwikkeling uit de doeken te doen, zou hij een heel hoofdstuk nodig hebben, aldus Müntzer.⁴⁹ Toch nuanceerde Antonio de Beatis dit duistere beeld. Er waren in het vroeg-16de-eeuwse Brugge nog veel kooplieden en hij trof nog behoorlijk wat commerciële activiteit aan *wat de vervaardiging van laken en hoeden betreft*, hoeden die volgens hem qua schoonheid hun gelijke in de wereld niet kenden.⁵⁰ Ook Contarini zag, ondanks het feit dat *de handel bijna volledig naar Antwerpen verplaatst is*, een lichtpunt:

47 Voor meer informatie hierover: zie o.a. J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, 606 p.

48 Romeins dichter uit de 2de eeuw na Christus.

49 H. MONETARIUS, *Monetarius*, p. 43.

50 A. DE BEATIS, *Die Reise*, p. 67. In Brugge maakte men inderdaad niet alleen diverse variëteiten van het befaamde Vlaamse kwaliteitslaken, er bestond ook een hele mode-industrie. Brugge gaf de toon aan voor de kledingmode in West-Europa. Hoeden, handschoenen en broeken behoorden tot de meest geëxporteerde artikelen. Als een van de rijkste gebieden in de 15de en 16de eeuw, zetten de Zuidelijke Nederlanden de toon wat mode betrof. Dit viel ook veel vreemdelingen op. In hun verslagen beschreven ze de mooie kledingstukken die ze hier hadden bewonderd. Zie hiervoor: J. DE KEYSER, *De visie van vreemdelingen*, p. 139.

vooral de Spanjaarden leken in Brugge nog goederen te verhandelen. Daar waar nogal wat vreemde kooplieden met de teloorgang van de Brugse internationale markt op het einde van de 15de eeuw massaal wegtrokken, bleven er nog relatief veel Castiliaanse handelaars: *Pur in Bruges li sono circa a 20 case de Spagnoli; et de altri ad meterle tutte insieme gliene sono circa 16: sono più li Spagnoli che tutto il resto de forestieri.*⁵¹

Een verklaring voor hun opvallende aanwezigheid was Karel V's bevestiging van de Castiliaanse wolstapel te Brugge.⁵² De Venetiaan Cavalli meldde in zijn *Relazione* (1551) dat alle wol uit Spanje naar hier gebracht werd. Jaarlijks verscheepte men volgens hem voor 350.000 dukaten wol van het Iberische schiereiland naar Brugge.⁵³

Tijdens het verblijf van Müntzer was de vrede na een periode van conflicten teruggekeerd en merkte hij een langzame heropleving van de oude gewoontes op: het commerciële hart leek weer te kloppen. Hij onderstreepte hierbij het belang van de haven van Sluis als aantrekkingspool voor handelaars, al reisden vele vreemde kooplieden die hier vroeger aan land kwamen nog door naar Zeeland, Vlissingen en 't Haren. Langzaam maar zeker *ziet men opnieuw Spanjaarden, Florentijnen, Genuezen, Venetianen en Hanzeaten in Brugge.* Hij voorspelde dat deze stad binnenkort weer op eigen benen zou kunnen staan, en mits ze niet herviel in haar oude arrogantie zag de Nürembergenaar voor Brugge een mooie economische toekomst weggelegd. Hij hoopte dat de oude glorie op korte termijn mocht terugkeren.⁵⁴ Toch moest de stad definitief de commerciële scepter doorgeven aan Antwerpen. Brugge zou enkel nog van belang blijven als regionaal centrum met heel wat internationale commerciële contacten en een bloeiende kunstsector.

51 L. MONGA (ed.), *Un mercante di Milano in Europa. Diario di viaggio del primo Cinquecento*, Milaan, 1985, p. 71.

52 Voor bijkomende informatie zie: J. MARECHAL, 'Le départ de Bruges des marchands étrangers (XVe et XVIe siècles)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge*, 88 (1951), p. 26-74.

53 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni*, Dl. 2, p. 22, 202.

54 H. MONETARIUS, *Monetarius*, p. 44-45.

Een beknopte synthese van de oorzaken van de ondergang van de Brugse handelsmarkt werd op het einde van de 16de eeuw verschaft door Fynes Moryson. Hij verwees hierbij naar Jacobus Marchantius,⁵⁵ die blijkbaar als een autoriteit op dit gebied werd beschouwd: *The trade at Bruges beganne to decay in the yeere 1485, partly for the narrownesse and unsafety of the Port of Sluce and the River leading from thence to Bruges, partly by the Fame of the large and commodious River Scaldis at Antwerp, and partly by the civill Warres.*⁵⁶

De overheersing van Antwerpen op zijn uitgebreid hinterland werd steeds sterker. De hele omgeving was gericht op de Scheldestad die als een magneet allerhande goederen en mensen uit de wijde omtrek aantrok, in die mate zelfs dat Sluis, traditioneel een voorhaven van Brugge, in 1525 door Contarini *il porto della Schelda* werd genoemd.⁵⁷ In het begin van de 16de eeuw verklaarde een Milanese koopman dat het handelsplein en de beurs in Brugge er quasi verlaten bijlagen. Er was geen teken van groot-schalig commercieel leven meer.⁵⁸ Ook Sluis kreeg hieronder te lijden: *A la Sclusa [...] alias era asay più grande, ma di poy che le facende si sono facte ad Anversa he manchato assaysimo; et he mal populatta: non li sono in sutto anime 3000.*⁵⁹

Reeds in het midden van de 16de eeuw sprak de Griek Nicander van Korfoe over de bloeitijd van Brugge in termen van ver vervlogen tijden: *Vroeger, lang geleden, waren de handels- en wisselmarkt belangrijk in deze stad. Maar vandaag vinden er geen verrichtingen meer plaats zoals toen. De reden hiervoor is dat alle handelswaar naar Antwerpen verhuisd is, waar alle goederen aan wal worden gebracht omdat de rivier zich daar heel goed toe leent. Een andere reden is de grote hoeveelheid handelaars die nu in Antwerpen wonen, zoals de Portugezen en de Spanjaarden.*⁶⁰

55 Jacques Marchant (1585-1648), een theoloog uit Luik. Zijn *Flandria commentariorum* werd vermoedelijk door Moryson geraadpleegd.

56 F. MORYSON, *An Itinerary*, Dl. 4, p. 57.

57 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni*, Dl. 2, p. 22.

58 L. MONGA (ed.), *Un mercante*, p. 70.

59 L. MONGA (ed.), *Un mercante*, p. 72.

60 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, p. 90.

Na de scheuring van de Nederlanden, een vaststaand feit in 1584, moest Brugge voorgoed de droom van een commerciële heropleving opbergen, zoals blijkt uit de opmerking van de Duitser Matthias Quad (die in de periode 1577-1587 onder meer doorheen de Nederlanden heeft gereisd): *Die Statt Brugk [...] ist auch vorzeiten eine so berumbte Kaufstatt gewesen das dadurch, wie Jacobus Marchantius sagt, der nahm und ruff Flandriae seiner benachtbarten Landschafften Lob verdunckelt und in abnemen gebracht habe.*⁶¹

De pole-position die Vlaanderen gedurende twee eeuwen had ingenomen, was definitief verleden tijd.

Antwerpen

Een bescheiden begin

Lange tijd was Antwerpen niet veel meer dan een markt van agrarische producten uit de omliggende polders en de Kempen waar handelaars uit de Brabantse steden ook laken te koop aanboden. Vanuit Antwerpen werd vooral actief aan handel gedaan, zoals blijkt uit een uitspraak van paus Honorius III in 1225: *Omdat een groot aantal mensen in de stad handel ter zee drijven en omwille van hun handel naar verschillende landen trekken, verblijven ze zelden in hun stad, behalve in de winter, wanneer zij door de ruwheid van de zee niet kunnen uitvaren ...*⁶²

In de loop van de 13de eeuw werd de handel te Antwerpen eerder passief, waarbij vooral vreemde kooplieden naar de haven trokken om er goederen te verhandelen. Vanaf de 14de eeuw zouden de verschillende jaarmarkten nog meer afzetmogelijkheden bieden.

Aantrekkingskracht van de jaarmarkten

Een van de kiemen van waaruit Antwerpen tot de metropool van het Westen zou uitgroeien, waren de jaarmarkten. De Italiaan

61 M. QUAD, *Geographisch Handtbuch. Cologne 1600*, Amsterdam, 1969, fol. 47 r.

62 K. VAN ISACKER en R. VAN UYTVEN (red.), *Antwerpen. Twaalf eeuwen geschiedenis en cultuur*, Antwerpen, 1986, p. 50-51.

Pegolotti, die in 1317 uitvoerig Brugge en de Vlaamse jaarmarkten in zijn koopmanshandboek beschreef, behandelde in Brabant alleen – en dan nog vrij summier – Antwerpen, zonder van jaarmarkten te gewagen. In Vlaanderen daarentegen *si à più fiere e diverse come diviserà qui appresso e inanzi ordinatamente*.⁶³ De Brabantse jaarmarkten moeten kort na 1317 ingericht zijn. Over die oudste foren is praktisch niets geweten en vermoedelijk hadden ze aanvankelijk niet veel te betekenen. In de tweede helft van de 14de eeuw werden deze jaarmarkten steeds belangrijker. De *foren van Brabant* bestonden toen uit een vierdelige cyclus verdeeld over de twee havensteden Antwerpen en Bergen op Zoom. De eerste – de Paasjaarmarkt – begon in laatstgenoemde stad op Witte Donderdag. De tweede – de Sinksenmarkt – opende te Antwerpen op de tweede zondag vóór Pinksteren. De derde in de reeks – de Bamismarkt – greep eveneens plaats te Antwerpen en ving aan op de tweede zondag na 15 augustus. De cyclus werd besloten te Bergen op Zoom met de Maartensmisse of Koudemarkt, beginnend op de donderdag vóór Allerheiligen (1 november). Elk van deze foren duurde vier tot zes weken. Tijdens deze jaarmarkten kreeg iedereen een vrijstelling van aanhouding wegens schulden en kon men gaan en staan waar men wou, aldus de Milanese koopman.⁶⁴

In de loop van de 15de eeuw trokken de jaarmarkten van Antwerpen steeds meer kooplieden uit allerhande landen aan. Pero Tafur was hier getuige van. Na zijn verblijf in Atrecht zag de Andalusische edelman zich wegens een pestepidemie genoodzaakt aan zijn tocht door het noordwesten van Frankrijk te verzaken en terug te keren naar Brugge. De in geldnood verkerende Tafur hoopte er met zijn wisselbrieven geld bij enkele bankiers op te nemen. Deze waren echter spoorloos verdwenen. Samen met alle handelaars waren ze immers naar de jaarmarkt (op 15 augustus) in Antwerpen afgezakt.⁶⁵ De Bruggelingen konden er specerijen en andere waren van Italiaanse en Noord-Duitse herkomst sneller en in grotere

63 F.B. PEGOLOTTI, *Francesco Balducci Pegolotti*, p. 236-254.

64 L. MONGA (ed.), *Un mercante*, p. 75.

65 P. TAFUR, *Pero Tafur*, p. 202.

kwantiteiten verkopen aan het Brabantse publiek. Een Italiaanse handelaar verklaarde zelfs, in een uit mei 1401 daterende brief, dat Brugge leegliep tijdens de foren van Brabant en de economische bedrijvigheid er slechts hernam na de terugkeer van de handelaars van de jaarmarkten.⁶⁶

Toen Tafur uiteindelijk op de jaarmarkt, die volgens hem zijn gelijke niet kende, aankwam, was hij met verstomming geslagen. Hij wist niet hoe hij adequaat een markt van deze omvang kon beschrijven. Nochtans had hij reeds andere jaarmarkten bezocht, namelijk die van Genève in Savoye, die van Frankfurt in Duitsland, en die van Medina in Castilië. Maar geen enkele van deze kon zich meten met die van Antwerpen: *De jaarmarkt die hier wordt gehouden, is de grootste in de hele wereld. Wie de hele christelijke wereld, of het merendeel ervan, verzameld wil zien op één plaats, moet naar hier komen.* Zo meldde hij dat de nabije burens, namelijk de Duitsers en de Engelsen, aanwezig waren. Ook de Fransen, die veel kochten en verkochten, kwamen in groten getale voor. Hongaren en Pruisen stonden op de markt met hun paarden. Ook de Italianen waren niet afwezig. Tafur zag er galeien uit Venetië, Firenze en Genua. De Spanjaarden, die voor de gelegenheid hun activiteiten in Brugge staakten, waren tijdens deze jaarmarkt in Antwerpen talrijker aanwezig dan elders. Volgens Pero Tafur was de pracht en de praal aan het Bourgondische hof grotendeels afkomstig van deze jaarmarkt, waaraan de hertog steevast een bezoek bracht.⁶⁷

Tot de eerste decennia van de 16de eeuw bleef de handel in Antwerpen nog periodiek georganiseerd in jaarmarkten. Het hoogseizoen viel tussen Pasen en Pinksteren. Op 5 juli 1517 kwam Antonio de Beatis op zo'n jaarmarkt in Antwerpen terecht, en hij was er danig van onder de indruk: *Hier wordt een markt gehouden die begint op het pinksterfeest. [...] Het is zonder enige twijfel de eerste markt in de Christenheid met alle soorten koopwaren. Een tweede gelijkaardige jaarmarkt vindt plaats in september. De pink-*

66 L. VOET, *De Gouden Eeuw van Antwerpen*, p. 133.

67 P. TAFUR, *Pero Tafur*, p. 203-204.

stermarkt die wij bezochten liep op zijn einde. Hoewel de Hollanders reeds afgereisd waren, [...] hadden wij toch de grootste bewondering voor de samengekomen mensenmenigte en de overvloed aan koopwaren.⁶⁸

Na verloop van tijd vonden de transacties echter ook buiten de jaarmarkten plaats. Om deze groeiende commerciële activiteit op te vangen, verlengden Antwerpen en Bergen op Zoom elk hun jaarmarkten met twee, drie, of zelfs meer weken. Reeds in het verslag van de Beatis zien we dat men het niet meer zo nauw nam met de vaste duur van vier tot zes weken. Hij vermeldde een jaarmarkt die aanving rond het pinksterfeest en anderhalve maand in beslag nam *of zolang men het nog verder wil laten duren*.⁶⁹ Ongeveer gelijktijdig meldde ook de Milanese koopman dat *la franchisia* twee weken duurde, beginnend op Pinksteren, maar dat men deze termijn telkenmale verlengde zodat de jaarmarkt uiteindelijk meer dan twee maanden in beslag nam.⁷⁰ Deze steeds groeiende aantrekkingskracht van de Antwerpse jaarmarkten zorgde ervoor dat kooplieden wegbleven uit Brugge en dat de Reienstad langzaam wegdeemsterde, aldus de anonieme Milanese koopman.⁷¹ Na verloop van tijd kwamen ook de jaarmarkten van Bergen op Zoom meer en meer in de schaduw te staan van de Antwerpse markt, hetgeen tot uiting komt in de opmerking van Matthias Quad: *Bergen an der Zoom [...] vorzeiten ihrer Jahrmarck und Messen halben in grossem Wolstande, dieweil aber im Antorff izunz so nahe ligt werden alle Kauffmanschafften dahin gezogen*.⁷²

Antwerpens opbloei tot metropool verminderde het relatieve belang van de foren in het handelsleven van de stad. Het 'inblazen' van de jaarmarkten bleef in de 16de eeuw echter een ceremonie die een grote massa volk lokte. De anonieme Milanees vertelde dat men 's nachts vanop het stadhuis tot driemaal toe muziek

68 A. DE BEATIS, *Die Reise*, p. 58.

69 A. DE BEATIS, *Die Reise*, p. 58.

70 L. MONGA (ed.), *Un mercante*, p. 75

71 L. MONGA (ed.), *Un mercante*, p. 70.

72 M. QUAD, *Geographisch Handtbuch*, fol. 46 v.

maakte met blaasinstrumenten.⁷³ Dit gebruik luidde het begin in van een zestal weken intense drukte rond de kramen op het kerkhof (Groenplein) en andere pleinen van de stad. Vele poorters en lieden uit de omtrek kwamen nog in de 16de eeuw op deze foren voorraden van bepaalde producten inslaan.

Door de aanhoudende commerciële groei werd de permanente markt in de loop van de 16de eeuw uiteindelijk een feit. Niet alleen gedurende bepaalde periodes, maar *het hele jaar door komen er grote schepen aan, afkomstig van de Middellandse Zee, van Genua, Epidaurus, Illyrië, Venetië, Spanje, Portugal, Engeland en andere omliggende landen. Hieruit volgt de aanwezigheid van een grote hoeveelheid kooplieden.*⁷⁴ Handelaars van overal in Europa waren binnen de Antwerpse stadsmuren actief: *Men kan in deze stad mensen zien uit Venetië, Firenze, Genua, Pisa, Napels, Milaan, en andere Italiaanse steden die bekendstaan om hun handeldrijven. Bovendien zien we er mensen uit Spanje: Barcelona, Valencia, Salamanca en Toledo, uit Portugal: Lissabon, en uit de beroemdste stad van Aquitanië: Bayonne. Ook zijn er mensen uit het Heilig Roomse Rijk: Augsburg, Regensburg, Konstanz, Straatsburg, Bazel, Keulen, en nog andere steden. Alsof dit niet volstond, is er nog een groot aantal kooplieden afkomstig van de Britse eilanden die in deze stad wonen.*⁷⁵

De Venetiaanse ambassadeur Federico Badoaro, die vermoedelijk in 1554 in de Nederlanden aankwam en er een drietal jaar verbleef,⁷⁶ stelde dat er in de Lage Landen op verschillende plaatsen heel veel kooplieden aanwezig waren. Deze steden moesten echter de duimen leggen voor Antwerpen, dat hij als *la maggior piazza del mondo* bestempelde. Ook wat de hoeveelheid en verscheidenheid van de handelswaren betrof, kende Antwerpen volgens hem zijn gelijke niet. *Elke dag wordt er zeer veel verhandeld en is er zeer veel financieel verkeer*, aldus Badoaro.⁷⁷

73 L. MONGA (ed.), *Un mercante*, p. 76.

74 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, p. 85.

75 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, p. 85.

76 M. GACHARD (ed.), *Relations des ambassadeurs vénitiens sur Charles-Quint et Philippe II*, Brussel, 1856, p. 3.

77 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni*, Dl. 3, p. 290.

Commerciële bloei

Het handelsverkeer verplaatste zich dus naar de Scheldemonding. De ontwikkeling van Antwerpen werd een handje geholpen door de fysieke aanpassing van de omgeving. Veranderingen in de getijden en stromingen hadden een gunstige invloed op de breedte en de diepte van de Schelde. De handel en de voorspoed van Antwerpen hingen af van deze rivier, hetgeen ook in 1546 door de Griek Nicander van Korfoe onderkend werd. Hij stelde dat deze stad, zestig Italiaanse mijl van de zee verwijderd, gebouwd was op de Schelde, die van primordiaal belang was voor het functioneren van de Antwerpse gemeenschap.⁷⁸ Ook Müntzer vermeldde dat praktisch alle benodigdheden Antwerpen bereikten via deze rivier.⁷⁹

Het oude handelscentrum Brugge verloor langzaam zijn betekenis. Antwerpen werd volgens een Milanees koopman mooier met de dag. Er was enorm veel geld in roulatie. De hoofdreden voor al deze voorspoed è *perchè le facende quale si facevano a Bruges non se li possono fare più per havere stopatto il mare il canale a la Schusa quale veniva a Bruges et havere apertto il portto et canale de Remua [= Arnemuiden] in Selanda, quale marcha benissimo ad Anversa ove si fano grandissime facende.*⁸⁰

Deze verschuiving zien we ook in de *Relazione* (1506) van Vincenzo Quirini. Hierin kwamen de inkomsten uit de Lage Landen aan bod. Antwerpen bracht meer indirecte belastingen op dan het tanende Brugge. Hij weet dit aan het feit dat er meer handel gedreven werd in de eerstgenoemde stad. De Scheldestad leverde met zijn twee jaarmarkten van elk drie maand 150.000 dukaten per jaar op, in tegenstelling tot Brugge dat maar 100.000 dukaten opbracht, aldus Quirini.⁸¹

Brugge was in feite het slachtoffer geworden van een economische conjunctuurwijziging buiten de Lage Landen, buiten de greep van

78 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, p. 84.

79 H. MONETARIUS, *Monetarius*, p. 56.

80 L. MONGA (ed.), *Un mercante*, p. 75.

81 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni*, Dl. 1, p. 16.

de Vlaamse graaf en buiten de invloedssfeer van de Brugse handelsmiddens om. Engelse wol had gedurende eeuwen de Vlaamse en Brabantse weefgetouwen in werking gehouden. In de tweede helft van de 14de eeuw begonnen de Engelsen echter hun eigen wol tot voor export bestemd laken te weven, en dit aan lagere prijzen dan de concurrentie. Er werd minder wol uitgevoerd. Voor de oude textielcentra op het vasteland betekende dit aantreden van Engels laken een moordende concurrentie. De rijkdom van Brugge was in feite gebaseerd op het Vlaamse laken, dat de vreemde kooplieden er kwamen halen. Evenzeer als de Engelse wol er welkom was, werd het Engelse laken er afgewezen. Antwerpen, met een vrij beperkte lakennijverheid, had niet dezelfde dwingende redenen als Brugge om afkerig te staan tegenover de Engelse lakenhandelaars. De foren van Brabant oefenden zelfs op deze Engelse kooplieden een sterke aantrekkingskracht uit. Ook West-Duitse kooplieden kwamen er hun laken halen. Bovendien verleende de koning van Portugal in het begin van de 16de eeuw aan de Scheldestad het stapelmonopolie voor de verkoop, ten noorden van de Alpen en de Pyreneeën, van de 'Portugese' specerijen: *For first the Portugals having taken Callicut in the East Indies, carried their famous Spices to the Fayre of Antwerp in the yeere 1503, and contracting with that Citie, drew the Fuggari and Welfari German Merchants thither.*⁸² Portugese schepen voerden voor het eerst de waren uit de Oriënt aan die voorheen alleen door Venetianen naar Brugge werden geëxporteerd. Antwerpen werd de overslaghaven van de specerijenhandel voor heel Midden- en Noord-Europa. De beslissing van de Portugezen om van hieruit kruiden te verhandelen, betekende een serieuze duw in de rug van Antwerpen: *Dicono procedere perchè Anversa marcha moltto melio alle mercanttie de le spettie [quali] vengono di Portogallo; et per avanti non ne veniva et perhò Bruges a le altre cosse marcava mellio.*⁸³

De sfeer van succesvolle ondernemingen werd later (in 1551) deskundig beschreven door de Venetiaanse gezant Marino Cavalli. In die tijd stond Antwerpen op het hoogtepunt van zijn

82 F. MORYSON, *An Itinerary*, Dl. 4, p. 57.

83 L. MONGA (ed.), *Un mercante*, p. 70.

economische macht en gold het als de grootste haven en de rijkste markt ter wereld. Cavalli somde de handel met Spanje, Portugal, Engeland, Duitsland, Frankrijk en Italië op. Alle mogelijke goederen werden er verhandeld, aldus de Venetiaanse ambassadeur.⁸⁴ Nu was het Antwerpen dat, een eeuw na Brugge in het verslag van Pero Tafur, vergeleken werd met Venetië wat de handel betrof. *Er worden in deze stad veel financiële transacties verricht en er worden allerhande koopwaren verhandeld, hetgeen me versted deed staan.* Uiteindelijk was Cavalli zelfs genoodzaakt toe te geven dat Venetië op dit vlak moest onderdoen voor Antwerpen. Talloze goederen uit alle streken van de Lage Landen kwamen samen in Antwerpen, *het centrum van de handel.*⁸⁵

De intensieve handelsactiviteiten legden de inwoners uiteraard geen windeieren: *Er zijn zoveel artikelen en er is zoveel geld in omloop dat niemand – hoe nederig van afkomst en hoe onbekwaam ook – niet rijk is voor zijn stand.*⁸⁶ In 1599 zei de Zwitser Thomas Platter dat in het verleden alle rijkste kooplieden ter wereld in Antwerpen hadden gewoond.⁸⁷ Opvallend in het dagboek van Albrecht Dürer is het feit dat *köstlich* (en soms zelfs *überköstlich*), in de zin van 'luxueus, welvarend', het meest voorkomende adjectief met betrekking tot Antwerpen is. Hiermee wordt duidelijk hoe de Nürembergenaar de Antwerpse samenleving van 1520-21 ervoer.⁸⁸ Ook Nicander van Korfoe, die opmerkte dat in deze stad talloze schatrijke mensen woonden, meldde ons in het midden van de 16de eeuw: *Antwerpen is rijk tot in het uiterste: Hoewel ze [Antwerpen] op andere illustere steden in Brabant lijkt inzake kerken en andere openbare gebouwen, kent ze haar gelijke niet in*

84 M. GACHARD (ed.), *Les Monuments de la diplomatie vénitienne, considérés sous le point de vue de l'histoire moderne en général et de l'histoire de la Belgique en particulier*, Brussel, 1853, p. 103.

85 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni*, Dl. 2, p. 202.

86 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni*, Dl. 2, p. 202.

87 T. PLATTER, *Thomas Platter d. J. Beschreibung der Reisen durch Frankreich, Spanien, England und die Niederlande 1595-1600*, ed. R. KEISER, Basel-Stuttgart, 1968, Dl. 2, p. 671.

88 H. PLARD, 'Anvers dans la "Journal de Voyage aux Pays Bas" de Dürer (1520-1521)', in: P. JODOGNE (ed.), *Lodovico Guicciardini (1521-1589). Actes du Colloque international des 28, 29 et 30 mars 1990*, Leuven, 1991, p. 243.

*heel Europa wat de verscheidenheid van haar handel en wat het belang van het deponeren van enorme sommen geld betreft. Bijgevolg overtreft ze veruit alle andere steden door haar enorme rijkdom en haar welvaart.*⁸⁹

Maar het was volgens hem nog niet zo lang geleden dat de stad een dergelijke welstand had weten te bereiken: *Opgemerkt dat schepen tot in de stad voeren via de rivier, hebben diegenen die actief waren in de handel er zich gevestigd. En ze hebben het handelsgebeuren dat zich er elke dag afspeelt met mensen uit heel Europa beroemd gemaakt. Het is op die manier, zoals ik reeds gezegd heb, dat ze een welvaart bereikt hebben die ze behendig voor zichzelf hebben geregeld.*⁹⁰

Antwerpen had ook volgens Contarini zijn pracht te danken aan het vele handeldrijven: *Er worden zowel specerijen uit Portugal, als leer en andere koopwaren uit Denemarken, Engeland en de Orkneyeilanden aangebracht.* Het viel hem wel op dat de Antwerpenaren zich weinig inlieten met het zakendoen. Ze genereerden volgens Contarini eerder inkomsten door belastingen, door het verhuuren van huizen en gelijkaardige zaken (= makelaarschap en hosteliërschap). De actieve schakels bij het handeldrijven waren voornamelijk van vreemde origine.⁹¹ Dit beeld van de 'passieve' Antwerpse burgers en de 'actieve' vreemde handel moet enigszins genuanceerd worden. L. Voet toonde aan dat de Antwerpenaren ook actief hebben bijgedragen tot de Antwerpse groei. Blijkbaar was dit de Venetiaanse ambassadeur niet opgevallen.⁹²

Er kon uiteraard niet massaal handelgedreven worden zonder een haven die voldoende plaats bood voor grote schepen. Vanop de driehonderdvijfentachtig treden hoge Onze-Lieve-Vrouwekerk, die hij verkeerdelijk Sint-Jacobskerk noemde, was Müntzer getuige van de commerciële bloei van Antwerpen. Bij de westelijke stadspoort zag hij de uitgebreide haven in al zijn glorie. Daar be-

89 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, p. 84.

90 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, p. 84-87.

91 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni*, Dl. 2, p. 22.

92 L. VOET, *De Gouden Eeuw van Antwerpen*, p. 159-160.

vond zich, zoals ook duidelijk zichtbaar was op Dürers tekening van het begin van de 16de eeuw (zie illustratie; de afgebeelde plek stond bekend als 'de hout Caye', het havengedeelte waar men het onbewerkte hout afkomstig van Scandinavië en Rusland overlaadde⁹³), de ankerplaats van vele schepen: *we hebben er ontelbaar veel gezien bovenop degene die zich in de stad bevonden*.⁹⁴ Een twintigtal jaar later wijdde ook de Beatis enkele regels aan de commerciële long van Antwerpen: *De stad heeft een prachtige haven, waarin zich oneindig veel schepen bevinden. Ook is er een mooie aanlegplaats in de vorm van een halfkruis om de handelswaren in en uit de schepen te laden. Deze schepen kunnen, hoe groot ze ook zijn, door de diep uitgegraven haven tot vlak bij de oever aanmeren*.⁹⁵

Antwerpen vervulde nu de rol die Brugge eerder had gespeeld en had die zelfs nog vergroot. È in Anversa il traffico, si può dire, di tutto il mondo liet Navagero in zijn *Relazione* (1546) optekenen.⁹⁶ Matthias Quad beschreef Antwerpen in zijn geografisch handboek (1600) als volgt: *Antorffan der Scheld, welke nicht allein in Teutschland, sonder auch in ganz Europa die berumbste Gewerbstat ist ...*⁹⁷ Ze overdreven geenszins. De stad had nu een internationale haven en markt. Aanvankelijk liet ze zich alleen in met de handel van haar eigen hinterland, Brabant. Al gauw kwamen daar de uiterst winstgevende Engelse lakenhandel bij en de relaties met Zuid-Duitse steden als Ulm en Augsburg. Antwerpen werd het centrum van de Baltische graanhandel, de ertshandel uit de Karpaten en Bohemen en vervolgens van de kennelijk onuitputtelijke rijkdom van de Nieuwe Wereld. Het opklimmen van Antwerpen tot het economische en culturele middelpunt van de Lage Landen was niet langer een louter regionaal fenomeen. Toen Jobst Amman in 1585 te Augsburg een allegorie op de handel publiceerde, nam de Duitse houtsnijder een redegezicht van Antwerpen als centraal

93 F. ANZELEWSKI, 'A propos de la topographie du Parc de Bruxelles et du quai de l'Escaut à Anvers de Dürer', in: *Bulletin van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten*, 6 (1957), p. 104.

94 H. MONETARIUS, *Monetarius*, p. 56.

95 A. DE BEATIS, *Die Reise*, p. 58.

96 E. ALBERI (ed.), *Relazioni*, Dl. 1, p. 298.

97 M. QUAD, *Geographisch Handbuch*, fol. 46 r.

motief. Het feit dat hij de Scheldestad koos als het symbool van het toenmalige Europese economische leven toont genoegzaam aan welke weerklank de naam Antwerpen toen had.⁹⁸ Het speelde zich allemaal op een veel grotere schaal af dan ooit in Brugge, zoals blijkt uit het verslag van een Venetiaanse gezant: *Antwerpen ontvangt uit Spanje rozijnen, sinaasappelen, olijven, wijn, kleurstof, zijden stoffen voor meer dan 500.000 dukaten; uit Portugal specerijen, suiker en edelstenen voor 500.000 dukaten; uit Engeland tin, wol en laken voor 300.000 dukaten en meer; uit Duitsland en Frankrijk wijn en metalen voor ongeveer 800.000 dukaten; uit de Oostzeegebieden hout, linnen en graan voor 250.000 dukaten; en uit Italië fluweel, zijden stoffen, goud, en enkele stukken fustein en zijde voor een enorme som, meer dan een miljoen goudstukken. Vanuit de Scheldestad wordt voor meer dan 500.000 dukaten aan wollen borduurwerk uitgevoerd, aldus Cavalli. Duitsland en Frankrijk voeren van hieruit voor 150.000 dukaten kaas en gezouten vis per jaar in.*⁹⁹ Deze vis bestond uit grote hoeveelheden haring en zalm, die Antonio de Beatis 's morgens vroeg heeft mogen aanschouwen op de vismarkt. Ook zag hij er zesenvertig steuren, waarvan enkele zo groot dat er hoogstens twee op een kar konden.¹⁰⁰ Het lijstje van Cavalli, samen met Guicciardini een van de belangrijkste bronnen betreffende in- en uitvoer in het toenmalige Antwerpen,¹⁰¹ lijkt schier eindeloos: *50.000 dukaten aan paarden, 400.000 dukaten aan wollen stoffen, en 200.000 dukaten aan linnen gaan naar Frankrijk en andere landen. Aan Duitsland wordt voor 100.000 dukaten en aan de Baltische gebieden voor 500.000 dukaten kruiden, droge vruchten, gezouten vlees en andere koopwaren geleverd. Engeland ontvangt van hieruit zijden stoffen, kruiden, enz. ter waarde van 500.000 dukaten. Al deze handel levert het land, naast de inkomsten voor de ambachtshui, meer dan een miljoen dukaten op.*¹⁰²

98 L. VOET, *De Gouden Eeuw van Antwerpen*, p. 7-8.

99 M. GACHARD (ed.), *Les Monuments de la diplomatie vénitienne*, p. 103.

100 A. DE BEATIS, *Die Reise*, p. 58.

101 J.-A. GORIS, *Etude sur les colonies marchandes méridionales (Portugais, Espagnols, Italiens) à Anvers de 1488 à 1567. Contribution à l'histoire des débuts du capitalisme moderne*, Leuven, 1925, p. 247 e.v.

102 M. GACHARD (ed.), *Les Monuments de la diplomatie vénitienne*, p. 103-104.

Ook de vorst had er baat bij een markt van het kaliber van Antwerpen binnen zijn landsgrenzen te hebben. Wanneer ambassadeur Michele Suriano, de opvolger van Badoaro,¹⁰³ de macht van de koning van Spanje vergeleek met die van Frankrijk, stelde hij dat Filips II over meer financiële middelen beschikte. Antwerpen, *een handelsplaats met een belang zonder weerga*, was volgens de Venetiaan een enorme troef om geld te genereren.¹⁰⁴

Veel regio's in Europa waren even afhankelijk van de Antwerpse afzetmarkt als de Scheldestad voor haar ontwikkeling afhankelijk was van de vreemde kooplieden. Een verontwaardigde Engelsman liet in 1562 de Antwerpenaren zeggen dat, mocht men een Engelsman in een poort van Antwerpen ophangen, de zonen tussen de benen van hun opgehangen vader zouden kruipen om in de stad te geraken: ... *saying yf Englyshmens ffathers were hanged in the Gates of Antwarpe their children wolde crepe betwext their leggs to come into the saide towne.*¹⁰⁵

De talloze inspanningen en gunstige omstandigheden leidden er toe dat de handel hier in de 16de eeuw bloeide als nooit tevoren. Guicciardini stelde zich de vraag hoe Antwerpen een dergelijk niveau van economische ontwikkeling had weten te bereiken waar bij het alle andere Europese steden achter zich liet: *Mais voyons en peu de parolles par quelles voye et quel moyen ceste cité est parvenue à un si haut degré et preminence.*¹⁰⁶ Het antwoord was volgens Guicciardini vrij eenvoudig: voornamelijk dankzij haar jaarmarkten waar *durant la franchise, toute personne peut venir, et demourer en Anvers, et puis s'en retourner en sa maison, avec ses biens et marchandises en toute seureté; sans qu'aucun luy puisse donner empeschement quelconque pour debte, ou luy demander rien que ce soyt, en tout son voyage.*¹⁰⁷ De handelsvrijheid en de faciliteiten waarvan de kooplui genoten, maakten van deze stad een economisch voorbeeld voor de Lage Landen, en zelfs voor de rest van de wereld: *sans*

103 M. GACHARD (ed.), *Relations des ambassadeurs vénitiens*, p. 95.

104 M. GACHARD (ed.), *Relations des ambassadeurs vénitiens*, p. 120.

105 L. VOET, *De Gouden Eeuw van Antwerpen*, p. 258.

106 L. GUICCIARDINI, *Description*, p. 128.

107 L. GUICCIARDINI, *Description*, p. 129.

*mentir, c'est une cité qu'on peut (en quelque sorte qu'on la considère) mettre entre les principales de l'Europe, mais la première presque du monde, quant à ce qui concerne le fait et trafic de marchandise.*¹⁰⁸

De beurs

De bruisende handelsactiviteiten werden door Nicander van Korfoe in het midden van de 16de eeuw als volgt beschreven: *In deze stad tekent men belangrijke overeenkomsten, verricht men stortingen met contant geld, worden allerhande goederen geruild, en ontmoeten mensen elkaar om contracten te sluiten, meer dan in elke andere stad in Europa.*¹⁰⁹ Hij haalde hiermee een andere belangrijke activiteit aan. Ook wat de financiële transacties betrof, nam Antwerpen namelijk de leiding over van Brugge. De Brugse beurs verloor haar internationale karakter met het definitieve vertrek, respectievelijk omstreeks 1516 en 1527, van de Italianen en Catalanen die er de hoofdrol speelden.¹¹⁰ Na de opname van de Nederlanden in het Habsburgse Rijk werd de rol van Antwerpen als grootste geldmarkt van de wereld steeds belangrijker. Voor enorme (buitenlandse) leningen werd een beroep gedaan op Antwerpen. Niet alleen de Habsburgers zochten te Antwerpen de kapitalen die nodig waren voor hun politieke activiteiten overal in de wereld. Ook de Portugese en Engelse monarchieën kwamen voor financiële steun te Antwerpen aankloppen. De opmerking van Nicander van Korfoe viel dan ook niet uit de lucht: *Antwerpen fungeert als bank voor de hele wereld.* Wanneer hij de praktijk van de wisselbrieven besprak, stelde hij dat dit enkel in voege was in de belangrijkste steden van Europa, namelijk Antwerpen en Londen.¹¹¹ Badoaro schatte dat er elk jaar meer dan veertig miljoen goudstukken verhandeld werden op de wisselmarkt en bij leningen.¹¹²

Al deze financiële verrichtingen konden uiteraard niet zonder de nodige infrastructuur. De Antwerpse groothandelaars vroegen

108 L. GUICCIARDINI, *Description*, p. 131.

109 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, p. 85.

110 J. MARECHAL, *Europese aanwezigheid te Brugge*, p. 131.

111 N. VAN CORFU, *Le voyage d'Occident*, p. 85, 120.

112 E. ALBÈRI (ed.), *Relazioni*, Dl. 3, p. 290.

en bekwamen in 1485 de toestemming van het stadsbestuur om een *gemeyne borze* op te richten. Deze beurs werd opgetrokken in het centrum van het toenmalige Antwerpse handelsleven. Dit gebouw bleek al gauw ontoereikend en reeds in 1526-1527 werd gedacht aan een nieuwer en ruimer complex.¹¹³ Deze *neue bourse der kauffleuth*, die in 1606 gedetailleerd beschreven werd door Ernstinger, kan men als symbool van de commerciële hoogbloei van Antwerpen beschouwen. Het motto van de beurs *in usum negotiatorum cuiuscumque nationis et linguae* (ten gerieve van de handelaars van alle nationaliteiten en talen) had van toepassing kunnen zijn op de hele stad.

In 1531 werd het indrukwekkende nieuwe beursgebouw opgetrokken. De Engelsman Sir Thomas Gresham had zo'n bewondering voor het bouwwerk, zoals ook James Howell opmerkte,¹¹⁴ dat hij het kopieerde voor de nieuwe Royal Exchange in Londen. Dit statige gebouw maakte een grote indruk op de 'buitenlandse' reiziger. Ernstinger zag een *groot gebouw, in een rechthoek gebouwd, met twee torens en twee uurwerken, en vier poorten en vier adelaars op de vier hoeken van het dak. Beneden heeft het aan de binnenkant lange en brede overdekte gangen, met zwarte en witte stenen geplaveid. Daaromheen staan er 39 stenen zuilen. Op de poorten staan er ettelijke stenen beelden en wapens. Het dakwerk is van schaliën en het huis heeft veel kamers en een zaal. Vooraan is er een heel mooi en groot geplaveid plein, waaraan veel mooie huizen staan.*¹¹⁵

Iedere natie had in de beurs een min of meer vaste plaats. Zo men het lofdicht op de Antwerpse beurs van de Engelsman Daniel Rogers letterlijk mag interpreteren, dan waren de Engelsen in het midden van het gebouw gehuisvest. De Fransen stonden links (gezien vanaf de hoofdingang langs de Meir), en de Italianen, de Spanjaarden en de Portugezen rechts. Vooraan trof men de

113 L. VOET, *De Gouden Eeuw van Antwerpen*, p. 338.

114 J.-A. GORIS, *Lof van Antwerpen. Hoe reizigers Antwerpen zagen, van de XVe tot de XXe eeuw*, Brussel, 1940, p. 69.

115 H.G. ERNSTINGER, *Raisbuch mein Hanss Georgen Ernstinger nach Teutschland, Welschland, gantz Franckreich, thails Hispanien, Behain und Niderlendische Provintzen*, ed. P.A.F. WALTHER, Tübingen, 1877, p. 243-244.

Duitsers en achteraan de 'Bourgondiërs' (Zuidelijke Nederlanders) en kooplieden uit het noorden aan.¹¹⁶

Ondergang van de handelsmarkt

Antwerpen had zeer veel te danken aan de Schelde, waarlangs de rijkdommen van overal ter wereld de haven binnenkwamen. Deze onmiskenbaar grote economische troef vormde echter ook het zwakke punt van de stad. De bloei van Antwerpen stond en viel met het vrije verkeer op de Schelde. Zodra de Scheldemonding in handen zou vallen van vijanden, zou Antwerpen het zelfs moeilijker hebben dan Brugge om zijn positie te behouden. Toen dit tegen het einde van de 16de eeuw ook effectief gebeurde, was het verval definitief ingezet.

Vóór de val van Antwerpen had de Scheldestad reeds enkele klappen moeten incasseren. De Antwerpse beurs was hiervoor bijzonder gevoelig. In een vertrouwelijke brief liet Margaretha van Parma in 1562 aan Filips II weten dat *la Bourse d'Anvers est si étroite et tant bas de change*.¹¹⁷ Twee jaar eerder al meldde Giovan Battista Guicciardini aan de Medici's dat de situatie hachelijker was dan zij ooit in de afgelopen dertig jaar was geweest, dat veel kooplieden hun krediet kwijt waren, en dat men op de beurs haast in niemand meer vertrouwen stelde.¹¹⁸ De betrokkenheid van Antwerpse kooplieden bij het bankroet van Spanje in 1567 en bij dat van Portugal in 1570 had bijkomende catastrofale gevolgen. Het vertrouwen was geschonden. Zo beschreef Requesens de miserabele toestand van de Antwerpse beurs in een brief aan zijn broer: *Het bankroet heeft de beurs hier [in Antwerpen] een zodanig zware klap toegediend dat niemand er zijn geld aan durft toe te vertrouwen ... Er is hier zelfs geen muntstuk te vinden ...*¹¹⁹

116 L. VOET, *De Gouden Eeuw van Antwerpen*, p. 339-340.

117 Margaretha van Parma tot Filips II (Brussel, 16 oktober 1562), in: M. GACHARD (ed.), *Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II*, Brussel, 1867-1881, Dl. 2, p. 373.

118 M. JACQMAIN, 'Een minder bekende "Vlaamse" Guicciardini: Giovan Battista, de korrespondent van de Medici's', in: *Ons Erfdeel*, 18 (1975), p. 392.

119 Requesens tot Zúñiga (s.l., 12 november 1575), in: G. PARKER, *The Grand Strategy of Philip II*, New Haven-Londen, 1998, p. 143.

Daarnaast hadden Engelse kooplieden hun hoofdkwartier van Antwerpen naar Hamburg verplaatst. De Duitsers volgden hen. Bovendien bracht de oorlog tussen Zweden en Denemarken de Baltische graanaanvoer in het gedrang. In 1576 woedde de Spaanse Furie, hetgeen volgens George Gascoigne, ooggetuige van deze gebeurtenis, *filled all Europe with dreadful newes of great calamitie*.¹²⁰ De stad werd verwoest, platgebrand en geplunderd door niet-betaalde huurlingen. Negen jaar lang kon Antwerpen, door een bondgenootschap met de noordelijke provincies, standhouden tegen Spanje. In 1585 moest de stad zich echter aan de Spaanse troepen overgeven. Toen de Franse koning Hendrik III kennisnam van de val van Antwerpen, liet hij zijn droefenis duidelijk blijken in zijn dagboek, opgetekend door Pierre de l'Estoile. Dit was de genadeslag voor de commerciële activiteiten te Antwerpen. Hij meldde dat de Spanjaarden *avoient bruslé pour trois ou quatre millions de marchandises qu'ils n'avoient pû emporter*.¹²¹

In de periode kort hierna bereisde Samuel Kiechel Antwerpen en omgeving. Buiten Antwerpen, recent *onderworpen aan koning Filips van Spanje*, was er vóór de oorlog volgens hem nergens in Europa, noch in andere werelddelen, een grotere handelsactiviteit.¹²² Nu zou de slagader van Antwerpen tweehonderd jaar lang afgesnoerd worden. De Scheldemonding, waarop de bloei van de stad was gebaseerd, werd gesloten en was nu in handen van de noordelijke provincies. Waar de *noorderlingen* samen met de *zuiderlingen* tegen de Spaanse troepen hadden gevochten, werden de nieuwe territoriale verhoudingen voor de vreemdelingen snel duidelijk: *Aangezien men hier het gebied van de Staten verlaat, is het vereist dat men een paspoort toont, terwijl men zich ook op een Brabants voertuig moet overschepen, omdat de Hollanders zich niet verder begeven*, aldus een Italiaan in 1622.¹²³

120 G. GASCOIGNE, *The Spoyle of Antwerpe*, Londen, 1576, p. 4.

121 C.-B. PETITOT (ed.), *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France, depuis le règne de Philippe-Auguste, jusqu'au commencement du dix-septième siècle*, Parijs, 1819-1826, Dl. 45, p. 143-144.

122 S. KIECHEL, *Die Reisen des Samuel Kiechel*, ed. K.D. HASZLER, Stuttgart, 1866, p. 38.

123 G.I. HOOGEWERFF, 'De Nederlanden in 1622 door een Italiaan bereisd', in: *Onze Eeuw*, 13 (1913), p. 38.

De Schelde werd geblokkeerd door middel van enkele forten. Giorgio Giustiniano, een gewezen Venetiaanse ambassadeur die in Engeland verbleef, zag in 1608 *otto forti fatti di terra, cinque de quali sono assai buoni e con artiglieria*. Het beste fort *se chiama Ordam*.¹²⁴ Niet veel verder stond het volgende fort: Lillo. Een anonieme Italiaan uit 1622 omschreef Lillo als *een groot fort aan de linkerover van de Schelde wanneer men naar Antwerpen opvaart*.¹²⁵ Samen met enkele andere forten was het enkele eeuwen cruciaal voor de controle van de Schelde door de Hollanders: *Questo luogo è la chiave delli Stati da quella parte*, aldus Giustiniano. Er werden op de rivier bijzonder strenge maatregelen getroffen om het verkeer richting Holland te controleren: *... non potendo alcuno, nè anco Principe nè ambasciator, passar senza passaporto delli medesimi Stati più oltri di esso ...*, zoals ook de anonieme Italiaan in de omgekeerde richting had opgemerkt.¹²⁶

Zo stonden er nog verscheidene andere forten van de Hollanders, *waarmee ze de sleutel van de doorvaart in handen hebben en bijgevolg het handelsverkeer van Antwerpen over zee volledig hebben stopgezet. Dit is voor de Hollanders van het grootste belang omdat hierdoor alle handel vanzelf naar Amsterdam wordt getrokken*.¹²⁷

De gevolgen van de sluiting werden al snel zichtbaar. Thomas Overbury zag in 1609 tekenen van stagnatie of achteruitgang. Niettemin was hij nog onder de indruk van de pracht van deze stad, *strong and beautiful, remaining yet so, upon the strength of its former greatness*.¹²⁸

De meerderheid van de aandacht ging echter naar de tekenen van achteruitgang die de vreemdelingen zo in het oog sprongen. Zo stonden de handelskwartieren op het einde van de 16de eeuw nagenoeg leeg, aldus Samuel Kiechel: *In het huis van de Hanzeaten*

124 P.J. BLOK (ed.), *Relazioni Veneziane. Venetiaansche berichten over de Vereenigde Nederlanden van 1600-1795*, 's-Gravenhage, 1909, p. 12.

125 G.I. HOOGEWERFF, 'De Nederlanden in 1622', p. 38.

126 P.J. BLOK (ed.), *Relazioni Veneziane*, p. 12.

127 G.I. HOOGEWERFF, 'De Nederlanden in 1622', p. 38.

128 C.H. FIRTH (ed.), *Stuart Tracts, 1603-1693*, Westminster, 1903, p. 220.

*zijn er 160 kamers. Er woont nu nog één enkele koopman met zijn gezin. Ik heb ook het huis van de Engelse kooplieden, het Hof van Lier, bezocht, zo genoemd naar hij die het liet bouwen. Daar woonde slechts één Italiaan bij wie de hertog van Mantua te gast was toen hij in Antwerpen verbleef. Het is ook in verval geraakt.*¹²⁹

Ook Abraham Scultetus schetste in 1612 het verval van de ooit zo bloeiende handelsstad. Hij zag *het prachtige huis van de Hanzeaten* waar geen levende ziel meer te bespeuren is, maar niettemin *het bewijs is van een vroegere wereldberoemde handelsplaats*.¹³⁰ Een jaar later begaf Neumayr zich naar het Oosterlingenhuis *dat op dit ogenblik echter niet bewoond wordt. [...] Het is erg jammer dat het er zo verlaten bijligt. Hetzelfde gaat op voor de gehele stad. Want er komen geen grote schepen meer aan, alleen maar kleine scheepjes met één mast, en dan nog erg weinig*.¹³¹

Maar niet alleen de verlaten handelskwartieren gaven blijk van de vergane glorie. Toen Sir Dudley Carleton begin 17de eeuw in Antwerpen terecht kwam, omschreef hij de toestand van de stad als volgt: *magna civitas, magna solitudo. Want gedurende heel ons verblijf heb ik nooit, in de volledige lengte van een straat, veertig mensen gezien. Ik heb nooit een koets of een man te paard ontmoet. Niemand van ons gezelschap [...] heeft er ooit, in winkels of op straat, een persoon iets zien kopen of verkopen. Twee wandelende leurders en een liedjesverkoper zouden op hun rug alles kunnen dragen wat in de handelsbeurs te koop stond. Op verschillende plaatsen groeit gras in de straten. Wat eigenaardig is bij zo'n verlatenheid is dat de gebouwen nog allemaal perfect onderhouden zijn*.¹³²

Ook Fynes Moryson schetste op het einde van de 16de eeuw een triestig beeld van Antwerpen, *most famous before the civil War*. Het was er doods en er waren ook hier tekenen van verwildering: *At this day forsaken of Merchants, it lies overgrowne with*

129 S. KIECHEL, *Die Reisen des Samuel Kiechel*, p. 38.

130 J.-A. GORIS, *Lof van Antwerpen*, p. 63.

131 J.-A. GORIS, *Lof van Antwerpen*, p. 66.

132 J.-A. GORIS, *Lof van Antwerpen*, p. 63-64.

*grasse, and the said trafficke inricheth Holland and the united Provinces.*¹³³

James Howell, de geschiedschrijver van Karel II van Engeland en tevens diplomaat en letterkundige, zei: *Vóór de afscheiding van de Zeventien Provinciën was deze stad één van de grootste markten van Europa en de grootste geldmarkt aan deze zijde van de Alpen. De meeste vorsten hadden hier hun factoren om geld te lenen of te ontlenen. Hier verwierfonze Gresham al zijn fortuin. [...] Maar aangezien het onvermijdelijk is dat alle koninkrijken, staten, steden, en talen hun tijd hebben, zo onderging deze vermaarde markt ook een zware beproeving en zelfs een volledig verval. De wissel van het geld van de koning van Spanje en wat kleine binnenlandse handel houden er nog het leven in, maar niet zo sterk zoals het vroeger was.*¹³⁴

Terwijl er vanuit Antwerpen alleen sombere berichten weerklonken, kwamen er volkomen andere geluiden uit Amsterdam. In 1592 kwam Fynes Moryson hier aan na een lange reis doorheen het continent. Hij zag hoe rivierwegen en kanalen de schepen tot in de stad brachten, *waar de handel enorm gegroeid was sinds de blokkade van Antwerpen.*¹³⁵ Ook Jacob Rathgeben bejubelde de handelsactiviteit die er ten nadele van de Scheldestad bloeide: *Solche Statt Ambsterdam, ist ein sehr vortreffentliche Gewerb oder Handelstatt, von allerhandt Kauffmans Wahren, dann seit Antorff also verhergt, ist das fürnembste Gewerb dahin transferiert worden, ...*¹³⁶

Net zoals Moryson en Rathgeben zag ook James Howell, op zoek naar handelsmogelijkheden en intellectuele ontwikkeling, een vijfentwintigtal jaar later in Amsterdam overal nieuwe huizen uit de grond rijzen. De enorme commerciële activiteit zorgde voor rijkdom en het oprichten van volledig nieuwe straten en voorsteden, aldus Howell. Het contrast met Antwerpen was groot. Deze

¹³³ F. MORYSON, *An Itinerary*, Dl. 4, p. 51.

¹³⁴ J.-A. GORIS, *Lof van Antwerpen*, p. 69-70.

¹³⁵ F. MORYSON, *An Itinerary*, Dl. 4, p. 92.

¹³⁶ J.N. JACOBSEN JENSEN, *Reizigers te Amsterdam. Beschrijvende lijst van reizen in Nederland door vreemdelingen vóór 1850*, Amsterdam, 1919, p. 8.

stad was fel verzwakt door *de catastrofale achteruitgang van zijn handel*. Het rijke verleden was enkel nog merkbaar in de imposante en ruime stad en haar *indrukwekkende citadel*.¹³⁷

Toen een anonieme Italiaan in 1622 Amsterdam aandeed, was hij evenzeer onder de indruk als een vreemde reiziger dat was in het 16de-eeuwse Antwerpen. Het mooiste wat men volgens hem in Amsterdam, *misschien nog groter dan Antwerpen*, kon zien, was de brede waterloop met zijn ontelbare schepen. *Want als er zeven- of achthonderd, grote en kleine, voor de stad liggen, dan is dit weinig*. Even verder vulde hij aan: *In waarheid geloof ik dat dit vandaag de dag de grootste stapelplaats van de hele christenheid is*, een opmerking die voor Brugge en Antwerpen definitief verleden tijd was.¹³⁸

CONCLUSIE

De economische teloorgang van achtereenvolgens Brugge en Antwerpen is reeds uitvoerig bestudeerd aan de hand van allerlei cijfermateriaal. Op basis van de verwerking van verscheidene gegevens meer dan 500 jaar na het plaatsvinden van deze ontwikkelingen, kan men het belang hiervan inschatten. Uit onze bevindingen blijkt dat ook de tijdgenoten die niet afkomstig waren uit dit gebied deze verschuivingen vrij adequaat hebben kunnen waarnemen en interpreteren. Hun opmerkingen over de gigantische transacties in de havensteden Brugge en Antwerpen waren niet louter beschouwend. Uit hun verslagen blijkt dat de verschuiving van het commerciële zwaartepunt van de Reien- naar de Scheldestad en vervolgens naar Amsterdam op heel wat belangstelling kon rekenen. Er is duidelijk sprake van een golfbeweging met eerst Brugge, vervolgens Antwerpen en dan Amsterdam als economisch superieur. Men zocht hierbij naar – vaak historisch correcte – verklaringen.

137 J.W. STOYE, *English Travellers Abroad 1604-1667: Their Influence in English Society and Politics*, Londen, 1957, p. 251.

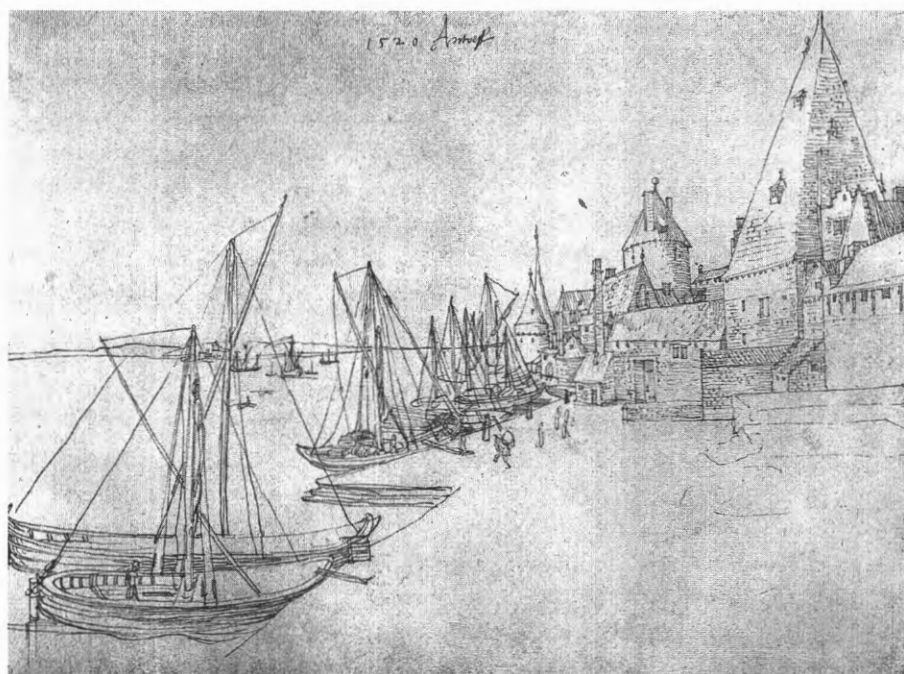
138 G.I. HOOGEWERFF, 'De Nederlanden in 1622', p. 29.

Na een lange periode van commerciële bloei (eind 13de eeuw-eind 15de eeuw), met een belangrijke rol voor Sluis als voorhaven, kwam er een eind aan de Brugse internationale markt. Vele vreemdelingen onderkenden de verwoestende gevolgen van de politieke spanningen in de laatste decennia van de 15de eeuw op het commerciële leven van Brugge. Ook de verzanding werd als een mogelijke belemmeringesignaleerd, al weten we nu dat dit proces reeds eeuwenlang aan de gang was, waardoor het de commerciële verschuiving op relatief korte termijn niet kan verklaren. Meer abstracte oorzaken, zoals de beperkingen van de handelsvrijheid die Brugge oplegde door het vasthouden aan de traditionele privileges en de beschermde markt, bleven evenwel onvermeld. Een andere oorzaak die door hen niet werd opgemerkt, is de achteruitgang van de Vlaamse wolnijverheid. Hierdoor ontbrak namelijk het hoofdbestanddeel van de terugvracht voor de kooplieden die er hun waren aanbrachten. De cumulatie van al deze factoren zorgde ervoor dat vele handelsnaties zich in Antwerpen gingen vestigen, al viel het enkele vreemdelingen op dat een groot aantal Castilianen Brugge in de 16de eeuw trouw bleef.

In de eerste decennia van die eeuw was de handel in Antwerpen nog periodiek. Na verloop van tijd vonden de transacties echter ook buiten de jaarmarkten plaats. Verscheidene vreemde reizigers ondervonden dat Antwerpen en Bergen op Zoom elk hun jaarmarkten met twee, drie, of zelfs meer weken verlengden om deze groeiende commerciële activiteit op te vangen. Uiteindelijk kwamen de jaarmarkten van Bergen op Zoom meer en meer in de schaduw te staan van de Antwerpse markt, die zelfs permanent werd door de aanhoudende commerciële groei. De Scheldestad, door verschillende springvloeden in de 15de eeuw ook via de Westerschelde goed bereikbaar, werd door Maximiliaan van Oostenrijk erkend als het commerciële centrum van de Lage Landen, een volgens enkele vreemdelingen cruciaal gebeuren. Het belang als stapelplaats van producten uit de Nieuwe Wereld werd eveneens door verscheidene 'buitenlanders' benadrukt. Hier was er in tegenstelling tot Brugge ook sprake van grote handelsvrijheid waardoor veel kooplieden werden aangetrokken, hoewel dit in de verslagen onvermeld bleef. De op de Scheldestad geconcen-

treerde lakenexport van de Engelsen mag evenmin onderschat worden. Antwerpen bleek na de grote ontdekkingen beter afgestemd te zijn op de nieuwe verhoudingen binnen de internationale handelswereld. Na het uitbreken van de opstand in 1566 en de daaropvolgende militaire ontwikkelingen, kreeg ook de handel in Antwerpen echter met moeilijkheden te kampen. De sluiting van de Scheldemonding was volgens verscheidene getuigenissen een ingrijpende verandering. De meeste vreemde naties beslisten de Scheldehaven te verlaten. De vreemde kooplieden die de glorieperiode van Antwerpen hadden meegemaakt, trokken nu naar minder belemmerde steden, waaronder Amsterdam. Deze stad, reeds in de late 14de eeuw actief in het Baltische gebied, zou de fakkel overnemen als commercieel zwaartepunt.

De verslagen van vreemdelingen blijken bijzonder handig om de vinger aan de pols van de plaatselijke commerciële activiteit te leggen. Aan de hand van de indrukken die men kreeg bij het aanschouwen van de stedelijke omgeving konden 'buitenlandse' waarnemers inschatten hoe het de stad in kwestie op commercieel vlak verging. In periodes van bloei zagen de vreemdelingen de havens en de markten die bulkten van de schepen, goederen, mensen, ... Wanneer het de stad daarentegen commercieel minder voor de wind ging, doken er tekenen van verwildering en verlatenheid op. De eigentijdse 'buitenlandse' waarnemingen blijken dus een behoorlijke economische barometer geweest te zijn.

Zicht op de haven van Antwerpen. Schets van Albrecht Dürer, met annotatie bovenaan: 1520 Antorff. Onder meer te vinden in: A. DÜRER, *Le journal de voyage d'Albert Dürer dans les anciens Pays-Bas 1520-1521, accompagné du livre d'esquisses à la pointe d'argent, et illustré par les peintures et dessins exécutés pendant son voyage*, vert. en comm. J.-A. GORIS & G. MARLIER m.m.v. D. KUHRMANN, Brussel, 1970, prent 68.